

שני הריעים ליוו את שרה ואת משה כל הדרך מבית העלמין ועד לביתם. איש לא אמר לחברו מלה אחת. בדרכם היו רואים לרגעים את מרים על מדרכת רחוב מנגד, או שהיו שומעים את שאון צעדיה מאחוריהם. על-יד פישפש החצר עמדו. שרה, אמו של יונתן, זקפה ראשה והביטה אל תוך עיני גדעון ואל תוך עיני ישראל, הביטה בזה ובוזה לסירוגין. עיניה כהות, יבשות למראה עד צריבת השניים עמדו זקופים, אף ששיערו לרגע בנפשם שאולי תסטור פתאום על לחיהם משום שהם חיים. אלא ששרה חייכה אליהם נוגות, תפסה בידו של ישראל ובידו של גדעון, ועיניה נתלחחו.

תודה — אמרה להם.

אבל, אבל — גימגם ישראל.

אנחנו ניכנס איתכם, נשב קצת — העז גדעון ואמר.

מוטב שתלכו אל אמא — השיבה להם — היא מחכה לכם זמן רב.

פנתה מהם ונכנסה בצעדים איטיים לחצר, בדרכה לביתה, ומשה בעיקבותיה. דלת הצריף נפתחה, ורחל, אחותה של שרה, היתה עומדת בפתח לקבל פנים. ראו כיצד היא עומדת מול הדלת הנפתחת, משתוממת, מהססת לבוא אל ביתה, וכיצד היא מניעה בראשה בקבלת דין, פוסעת לאיטה ונכנסת פנימה. כמה רגעים אחרי כן כבו אורות החשמל, וחשיכה ירדה על הצריף. היתה דממה, ולא רחש קל. השניים פנו והלכו משם לאיטם.

הם לא הרחיקו לכת מביתו של יונתן כאשר הבחינו בצללית דמותה של מרים, שהיתה עומדת על המדרכה מנגד ופניה מופנים אל חשכת הצריף. עמדה מתחת לענפי עץ רחוב אחד, ולא נעה ולא זעה. ידעו כי אינה מבחינה בהם. כל זמן שהלכו עם שרה כמעט שלא שמו לבם אליה, אף שהיתה מתגלה להם לרגעים. עכשו שהביאו את שרה עד ביתה, וכביכול עד מנוחתה, וראו את מרים עומדת לבדה בחשיכה ומסתכלת בחשיכה, הצטערו ורחמים עלו בהם. היו עייפים, ובכל זאת עמדו.

* פרק מן הרומאן „חיי ומותו של יונתן ארגמן“.

צריך לעזור לה — לחש גדעון.
היא מתנהגת בשקט מחר מאוד — השיב לו ישראל בלחישתו.
לאיטם, וכמו לא הבחינו בה קודם לכן, המשיכו ופסעו, עברו אל מדרכת
הרחוב מנגד, ועצרו אצלה כאילו היו מופתעים לפוגשה בזה.
שלום מרים — אמר ישראל בעדנה.
מי זה — קראה נפחדת, ותיכף לכך זיהתה אותם, נתרככה מאוד, העלתה חיוך
על שפתיה והשיבה — שלום ישראל, שלום גדעון.
את, את — מילמל ישראל — את עומדת כאן, מה — קולך היה רך כאילו היה אומר
דברים נפלאים.
כן אני עומדת כאן — השיבה לו בקול של ימות השבוע — עכשיו אלך.
היכן את גרה — שאל ישראל, והפעם בניעימה עצורה ועניינית.
לא רחוק מכאן — אמרה — לא רחוק מכאן.
נלווה אותך, אני חושב שאנחנו הולכים באותה דרך — אמר גדעון, שהביט
בה כל הזמן בשתיקה בוחנת.
אם אתם הולכים בדרך שלי, אז בבקשה — הסכימה.
הם הלכו, ישראל מימינה וגדעון משמאלה, והיו פוסעים בשתיקה רבה,
מציצים בה לרגעים בהסתר, ורואים את צווארה נטוי ואת ראשה זקוף ואת פניה
שקטים להתמיה. היא הניעה את רגליה בקלות. מסתכל מן הצד היה רואה אשה
צעירה פוסעת בין שני גברים צעירים המושכים רגליהם ביגיעה.
כאשר עמדו ליד פתח ביתה חיכה אליהם שוב חיוך רך וילדותי ותמים.
לאורו של פנס ראו לראשונה כי יש בין שיניה שן אחת של זהב. הם נפגשו עימה
קודם לכן במסיבות ריעים יחד עם יונתן, אולם אף פעם לא נתנו את דעתם על שן
הזהב שלה. מראה השן הזרה הבהיר להם בחריפות יתירה את התנהגותה המאופקת
המחזרה. דומה שנתודעה אליהם מאוד, והיא זכאית עתה לאהדתם ולעזרתם במידה
רבה יותר משהיתה ראויה להן קודם. פנתה לעלות במדרגות הבית אל חדרה, והם,
עלו בהם חששות מיראים על הדברים שיקרו אותה במרזמי הגג בלילה.
מרים — קרא אליה גדעון — חכי רגע, אנחנו, אולי אנחנו נעלה איתך קצת.
למה — שאלה.
למה — חזר אחריה — מפני, מפני, אנחנו צמאים, אולי נשתה אצלך משהו.
הו — קראה — אז בבקשה, בואו, אם אתם צמאים.
מרים שפתה תה והגישה להם את הכוסות בתנועות נוחות ורגילות. הם ישבו
על הספה ואילו היא ישבה אצל השולחן, והיתה לוגמת בגמיעות קטנות. השניים
כילו את התה בכוסותיהם במהירות.
אולי אתם צמאים עוד — שאלה.
הם הציצו זה בזה, מבקשים לדעת מה התשובה שישיבו. מתוך שעסקו
במחשבות על מרים ועל העזרה שהם מגישים לה, כמעט ששכחו את פרשת מותו
של יונתן ואת קבורתו.
אפשר, אפשר לשתות עוד קצת — אמר ישראל.

אני יכולה להשקות אתכם תה ואני יכולה, כן, — חייכה — אני יכולה לתת לכם כוסית קוניאק, קר עכשיו מאד.

גדעון כמעט ששאל, מה פירוש קר והרי מזג האוויר אביבי והמים ורך, אלא שמייד הבין, ולא היקשה קושיות.

כן, אפשר לשתות כוסית קוניאק — אמר.

זה יהיה אפילו טוב — הוסיף עליו ישראל.

היא העמידה את הבקבוק על השולחן והציבה אצלו שתי כוסיות, שתיים בלבד. את הכוסית הראשונה לגמו בלא רצון, וכמתוך חובת נימוס, אף הציצו זה בזה בהשתוממות, מבקשים לדעת מדוע הם שותים. מרים חייכה אליהם בעדנה נוגה, והשיבו לה בשתיקה כבדה, שלא ידעו מה לומר. ישראל החל מניע בידיו, מניח אותן על ברכיו ועל מותניו ומשכלן על חזו, עד שהגיע בראשו בתנועת קבלת דין כאומר, וכי איזה מעשה אחר יכול אני לעשות. חייד בנטילת רשות אל מארחתו ומזג את הכוסיות שנית. גדעון הוא שמזג את הכוסיות שלישית. הם לא היו רגילים בשתיית משקאות חריפים. פניהם אדמו במקצת, ועיניהם נתלחחו כאילו היו בוכים בלא קול. מכאן הוסיפו לשתות בקצב איטי וכמתוך נימוס, אלא שניכר היה בהם שהם שותים מתוך טעמים אחרים, שרק עכשיו הם מוצאים את פורקנם.

מרים ישבה כל הזמן ההוא בשלווה גמורה ובזקיפות קומה. לא אמרה כלום ונראתה כמי שאינה מתכוונת לומר כלום. בראשונה הביטה בשניים כבחטיבה אחת מתוך זרות מה, ואילו עכשיו ששתו היתה מסתכלת פעם בזה ופעם בזה, שכל אחד מהם נעשה חטיבה לעצמו. ראתה כיצד השניים הולכים ומתהפכים, כל אחד במקומו, כיצד מנוחתם מסתלקת והולכת, כיצד עיניהם לובשות לחלוחית של כאב ושל אבל. הם היו מטפסים לעיניה על מדרגות של צער, שאחת גבוהה ורחבה מחברתה, וככל שהם מעפילים כך נפשותיהם קורעות מעליהן את כיסוייהן המיותרים. החלה מחייכת אליהם בהבנה כאומרת, גם אני הייתי שותה ונוהגת כמוכם אלא שאיני נוהגת כמוכם מתוך טעמים כמוסים איתי. לפעמים היתה מסתכלת בחלון הפתוח והאפל, כחווה שם עוד איש אחד זקוק לחיבה נוגה, ואז היתה נרעדת מקור, ומחזירה את מבטיה אל ישראל ואל גדעון ומסתכלת בהם בחיבה מוזרה.

השניים שתו בשתיקה. גדעון היה יושב בבדידות, שפל ראש, מסתכל בכפות ידיו הקפוצות לאגרופים, וחושק לעיתים את לסתותיו. ישראל היה מניע הרבה את גופו, משתעל לרגעים כנחנק, ומפנה בפתאומיות את פרצופו לאחור כאילו היה מפחד מפני מישהו. הם החלו מתביישים להסתכל זה בפני זה, וכשהיו מציצים בצדיה, האחד בעיני חברו, היו מופתעים לדעת, עד מה נעשו זרים ומתנכרים איש לרעהו, ועד מה גבר אבלם. כבר לא נראו כשני הריעים שבאו להציע למרים תנחומים של חבורה וריעות, אלא כשני אנשים בודדים שאירע להם מעשה קשה, והם זקוקים לחמלה ולניחומים. עיניהם הלחות, ההולכות ומאדימות היו מסתכלות סביבן בחירות ואפילו בהפקרות של אבל משתולל ומתפרע. כבר לא היו מסתכלים במרים במבטים רכים של רצון טוב וחמלה, ודומה, שכחו את מטרת בואם לכאן. עתה ידעו שאותה מטרה לא היתה אלא מסווה לרצון אחר שנתמלא עכשיו בחירות הצער שנטלו לעצמם דווקא

במקום הזה. גדעון ניסה להתמרד פעם אחת, כשישראל הציץ לו כוסית נוספת, והניע בראשו לאות מיאון. ישראל ניסה לשדלו בתנועות ידיים פרוצות של אדם מבושם. אלא שלא הועיל, וגדעון היה מניע בראשו בקצב הנה והנה בשלילה. קח — אמר ישראל בתחינה — שתה בבקשה, אני שותה, שתה גם אתה בבקשה.

לא אשתה — אמר גדעון.

למה לא תשתה — שאל ישראל.

לא אשתה, לא אשתה — חזר גדעון ואמר כמבקש לצוות על עצמו את האיסור — לא אשתה מפני שלא שתיתי אף פעם והלכתי תמיד בדרך ישרה. — כבר היה שתוי למדי.

מנהגים טובים — אמר ישראל בנעימה של שאלה רבה וגדולה — דרך ישרה — חזר ואמר בהשתממות — איך אתה מדבר, גדעון, שכחת איזה יום היום. גדעון הציץ בעיניו השיכורות של ישראל, השפיל ראשו בכניעה וביאוש, אם כי בלא רפיצון, ונשיט את ידו אל הכוסית והפכה אל פיו. חזר וזקף את ראשו, ועיניו היו מבריקות בשמחה מזוהה של כניעה מרצון לעצבות הגלגלת, ושפתיו רחשו כלוחשות לעצמן דבר סוד, והוא הביט במרים כמי שרצה לראות את יונתן.

הבקבוק הלך והתרוקן. תנועותיו של ישראל נעשו פרוצות יותר ויותר, עיניו היו מתרוצצות בחוריהן כמתוך בהלה, ותווי פניו לבשו פעם חיוך נעווה של מרירות ופעם העווייה של קדרות. גדעון הוסיף ושמר על הווייתו המדודה והמרוסנת בעקשנות, עיניו הבהירות והשקופות שנתלחלו נשאו עדין אותות של כוח רצון ושל יציבות מסתורית, וידיו עסקו בכוסיות בתנועות קשות של אבל חמור. גם זה וגם זה לא הסתכלו עוד במרים, וגם לא היו מביטים איש ברעהו. ישראל קם פתאום מן הספה ועמד. פניו האדומים חוזרו, ושעריו הצהוב נתגלגל על מיצחו. הביט בגדעון ובמרים והיפנה מיד את פרצופו אל החלון.

אני מפחד — אמר.

למה אתה מפחד — שאל גדעון בראש מושפל ובקרירות של שיכור מתאפק.

אני מפחד מפני שיונתן איבד את עצמו לדעת — אמר ישראל.

מרים זקפה מיד את ראשה לעברו, בתמיהה נוראה של מי שהלך לבדו בשדה רחב והטכה פתאום בכף יד גדולה על מלוא פרצופו. היא ראתה רק את עורפו, כי ישראל דיבר אל החלון הפתוח. היפנתה מיד את מבטיה אל גדעון ופגשה בבלוריתו בלבד, כי ראשו היה כסוף והוא היה מסתכל בידי הקפוצות לאגרופים. חסרת אונים הביטה הנה והנה בדממה מתחזה, גופה נזדעזע בזקיפותו, צווארה הזדקר והיה חיזור כשיש חסר ברק, ועורק הצוואר היה מתרוצץ בו כחלחל, כמו דג בתוך מים. עיניה היו נפחדות בהתרוצצן לצדדים ובהיעדר מענה לשאלתן. כעבור רגע עצמה את עיניה באיטיות. עיניה היו עצומות בראשונה בהתאמצות, קמטים ריצדו סביב להן כהמון מחשבות טרופות, שמעוזות את מלוא ראשה. תיכף לזה החלו העפעפים מתרככים לאיטם ונחים בשקט. אחר-כך התרוממו למעלה לאט. עיניה ניבטו עכשיו

החוצה בידיעה שאין בה הפתעה עוד, בייסורים שאין להם עירעור, ביבושת שאחרי צריבת ברזל. גופה שב ונתרפה, שפתיה החיזרות אדמו שוב, וחזותה חזרה לשלוותה. איש מהם לא נתן את דעתו על מרים. ישראל עמד ופניו אל החלק וגדעון ישב כסוף ופניו אל אגרופיו. רגעים אחדים שתקו בכבידות מתוחה, בהודעויות מפני המלים שיצאו גלויות לאוויר העולם אחרי ציפיה ארוכה. ישראל לא היפנה את פניו לאחור, אולם נראה כמחכה לתשובתו של גדעון על דבריו עד שלא יכול להתאפק.

גדעון — אמר ישראל.

רע לי — אמר גדעון לאט.

אני מפחד, מפחד מאוד — התפרץ ישראל בחירות לשון שהותרה. אני מפחד כי יונתן היה יותר טוב ממני ומה יקרה לי עכשיו אם כך קרה לו, מה יקרה לי — התחנן.

אני לא יודע — אמר גדעון — אני רוצה לדעת זאת כמוך מפני שכולנו הלכנו בדרך טובה ואומרים שאנשים עריבים זה לזה.

אני מפחד מכל העולם וממה שיש לי בלב וממה שהיה ליונתן בלב — לחש ישראל.

רגע אחד — שיסע אותו גדעון — אנחנו צריכים לדעת קודם מדוע אדם מתאבד — דיבר כאילו בשיקול דעת אלא שעניו היו פראיות בקדרותן.

אני לא זוכר עכשיו את כל הסיבות — הפטיר ישראל כתלמיד שסרה.

אני זוכר רק קצת — אמר גדעון — המצביאים הרומאיים היו מתאבדים אחרי המפלה — נשתתק לרגע והוסיף מייד — אבל הרומאים אינם מעניינים אותנו, כי אנחנו לא מדברים על רומאים.

נכון — אמר ישראל.

ובכן — החל גדעון מונה — הלוחמים של מצדה התאבדו כולם כאחד מפני שהפסידו את יהודה, ויהודים הרגו את עצמם על קידוש השם כדי שלא יעבירו אותם באונס על דתם והם מתו גם כן כאחד בשביל יהדות, והם היו קדושים וטהורים.

אבל יונתן מת לבד — התפרץ ישראל אל תוך דבריו ספק בהיסוס וספק בשמחה מתרה בלתי מחוורת לו עצמו.

אתה הפסקת אותי באמצע דברי — נוף גדעון בישראל בנויפת שיכורים — אבל אתה צודק.

אנחנו לא יודעים למה הוא מת — המשיך ישראל ואמר באותה חדוקה מזורה — ואנחנו לא נדע זאת אף פעם, וטוב שלא נדע זאת, וזה יישאר סוד שלו שבגללו הוא מת, ומפני שזה סוד שלו ורק שלו והוא שמר אותו לעצמו, הוא הציל אותנו על ידי זה, והוא לא ישפיע עלינו ויהיה לנו יותר טוב.

אסור לחשוב דברים כאלה — פסק גדעון.

למה — שאל ישראל — למה.

מפני שמתוך ידיעה אנחנו צריכים לא לפחד ולא מתוך אי ידיעה, כן, אני
השגב שאני צודק — גדעון דיבר לאיטו, ברצון עיקש לשמור על שרידי צלילות
הדעת שעיינו — אנחנו לא יודעים הכול, אבל יש כמה דברים שאנחנו יודעים, ואלה
יספיקו, לנו, והדבר הראשון שאנחנו יודעים הוא, שיונתן עשה מעשה לא טוב שהוא
סת ככה לבד.

מה אתה מתכוון — שאל ישראל — שעכשיו יחסר לנו מ"מ אחד ?

גם זה נכון — העו גדעון בשיכרזו המרוסן — ויש עוד כמה סיבות. יהודים
היו מתאבדים יחד למען דבר אחד ואז הם היו קדושים, ויונתן התאבד לבדו למען
ענין לא ידוע שלו זה רע. יונתן הרג את עצמו מפני שהיה מוכרח לעשות את החטא
הזה, ואם היה מוכרח לעשות את החטא הזה הרי זה בודאי מפני שעשה קודם חטאים
אחרים שבגללם הוא העניש את עצמו. במלחמה יש מקום להרבה חטאים וצריך
להיזהר, והוא לא נזהר ונכשל ומת לפי דין שלו, רק שלו, רק שלו.

למה אתה אומר דברים כאלה על יונתן — שאל ישראל בעצב — אנחנו
חברים שלו.

מפני שאנחנו אוהבים אותו אנחנו צריכים לדעת שהוא היה אמיץ להעניש
את עצמו בחטא על חטא. אבל נזכור שהיה כאן הרבה חטא — אמר גדעון בלהיטות —
ומפני שהיינו איתו יחד תמיד נדע שבמעשה האחרון שלו הוא לא היה איתנו.

מיסכן יונתן — אמר ישראל בעיניים דומעות מצער שיכור — אני אוהב אותו.
ואני מתבייש מפניו — אמר פתאום גדעון בהתייסרות.

למה אתה מתבייש פתאום — שאל ישראל.

אני מתבייש מפני שאני מוכרח לדעת שהוא עשה מעשה לא טוב ומפני שאני
מוכרח לומר את זה — אמר גדעון — ואני מבקש ממנו סליחה ואני חושב שאני
גם סולח לו עכשיו מפני שהוא מת, ורע לי, רע לי מפני שיונתן מת ונשאר מאחור
ואנחנו נמשיך ונלך קדימה ונעשה את המלחמה שלנו וגם אם נמות במלחמה הזאת
נהיה תמיד מעליו וכאלו יותר טובים ממנו.

אבל תמיד הוא היה יותר טוב — קרא ישראל כמו בבכי.

חטא יכול להפוך את כל הדברים — אמר גדעון — אבל אני לא רוצה להוסיף
ולהגיד דברים רעים על יונתן.

דיברנו עליו דברים רעים ועכשיו אנחנו מפחדים פחות — אמר ישראל —
אני עייף, אני רוצה לשתות עוד קצת. אני צמא — אמר גדעון.

אני כבר לא יודע אם אני צמא. אבל יכול להיות שכן, אז גם אני אשתה עוד
קצת — הוסיף עליו ישראל.

עד שהבקבוק נתרוקן.

במשך כל זמן השיחה היו עיניה של מרים פקוחות למחצה ועצמות למחצה,
ועפעפיה נחו יציבות על קו האמצע של עיניה. בראשונה נרעדו עם כל קול דברים,
היו מרטטים בהרדה, מסכימים בכאב, מתריסים באמונה, משתוממים הרבה. אחר

כך הם היו בטוחים ורוגעים על עיניה, ועיניה מסתכלות ספק פנימה ספק חוצה במבט מיוחד ואחר. הדברים שנאמרו כאילו לא עניינו אותה, כאילו לא היו חשובים לה, מפני שאינם נוגעים ביונתן כפי שראות אותו עיניה האחרות האלה. היא יושבת בדממה מוחלטת, בלא התרגשות, כמו אינה יושבת כאן. האינה לדברי גדעון וישראל כאיש חכם ושלי ורגיל המאזין לפרטים טפלים, שאולי הוא סקרן לדעתם, אלא שמלכתחילה אינו מייחס להם כל חשיבות. ישיבתה השליווה העלתה על הדעת כי היא יודעת את נושא השיחה, את אופן מותו של יונתן, בידיעה עמוקה ותהומית ופשוטה שאין שני אלה יודעים אותה או אפילו משערים את דבר קיומה. פניה לא זעו. ורק שני קמטים קלים וענוגים נתמתחו לאיטם בשיפולי פיה, והיו כמו דבריה שלא נאמרו, והיו כמו ידיעתה המנוסה ורבת היסורים. כאשר נשתתקו השניים והחלו שוחים באבלם, פקחה את עיניה יותר, והיתה מסתכלת בהם ממרחק גדול, בחמלה המושלכת אליהם מגובה רב, כחכה שמקורה בתחום אחד של אוויר ותכליתה בתחום שני של מים.

רק כאשר הדליק ישראל סיגריה והיה מוצץ ממנה ברעבתנות פרועה תוך כדי שתייה, הזדעזעה. שלוות מבטיה נתערערה למראה העשן הסמיך, עיניה נקרעו לרוחה וניבטו בענני העשן הלבן. רטט חלף בצווארה, העורק הכחלחל הענוג החל מתרוצץ בו שוב, והיא הניעה בראשה לעצמה הנעה מסויימת, כאומרת בלבה, והו זה. אחרי שפקחה את עיניה לרוחה חזרה ועצמה אותן, אולי מתוך פחד לחזות שוב במראה ולדעתו בבהירות כזאת, ואולי כדי לראות בדימונה עשן אחר, סמיך ושחור ממנו, הממלא את גופה.

השניים הביטו בבקבוק המרוקן בפחד ובייאוש. הסתכלו זה בעיני זה וראו את המשקה שנסתלק מן הבקבוק והוא ממלא את עיניהם. האדמימות נסתלקה מפניהם ובמקומה עלה הציף אותם חיורון. במיוחד היו מצחיהם וסביבות עיניהם חיוריים עד לזבן. שעה ארוכה הביטו זה בעיני זה, כמבקשים למצוא איש ברעהו סעד ושיכחה וכפרה על הדברים שאמרו. כבר לא ישבו במקום אחד, והיו מיטלטלים בין שכיבה על הספה לבין ישיבה על הספה לבין עמידה זקופה סתם לבין גהירה על אדן החלון הפתוח אל האפילה. כל טילטוליהם נראו כשלבים בדרכם החזרת מדי פעם אל החלון, אל המראה האפל בחוץ, המנוקד בכוכבים רחוקים שלא מן העולם הזה. לפעמים, כשהיו עיניהם נפגשות, דומה היה להם כי הם שונאים איש את רעהו. לבסוף ישבו על הארץ וכעבור רגע נתפרקדו. ישראל שכב פשוט ידיים ורגליים בהפקרות גמורה, בעיניים עצומות, והיה ממלמל בשפתיו מלים ומשפטים סתמיים. גדעון שמר גם בשיכרונו הגמור על סדר מסויים, רגליו היו צמודות בשוכבו ועיניו השיכורות פקוחות. התפלשותם דומה שהיתה להם הכרח, כמו ירידה לצורך עלייה שתבוא בעקבותיה.

מרים עזרה להם לעלות. אחרי ששכבו על הארץ ניסו לקום ולעמוד על רגליהם. גדעון מילמל ואמר שצריך ללכת הביתה ואילו ישראל קרא, די, די, די. הזדקפו, אולם לא יכלו לעמוד על רגליהם וחזרו וישבו על הארץ. הזדקפו בשנית.

היו מתנדנדים. מרים, שישבה זקופה על כסאה, קמה ממקומה, קרבה אליהם ותפסה בזרועותיהם ברוך. בזהירות יתירה, בשלוה ובאיטיות ירדה עמהם במדרגות הבית כשהיא מקריבה להם את כתפיה הרכות, כדי שישענו עליהן. ירדו בשלושה עד שיצאו את פתח הבית ועמדו על מדרכת הרחוב. עדין נשענו עליה, והיו מסתכלים כל אחד לעבר אחר.

תוכלו ללכת מכאן בשניים — שאלה מרים — או תרצו שאלוה אתכם.

קולה העיר אותם, והם הביטו בה זו הפעם הראשונה מזה זמן רב. עיניהם היו משתוממות. רוח קלה נשבה בהם ונתרעננו קצת. כעבור רגע חזרו והביטו בה בתודה ענוגה ונפלאה. גדעון הסיר ידו מעל כתיפה והשפיל ראשו בבושה. ישראל מיהר והחזרה אחריו. פתאום היתה ארשת פניו מלאה תמיהה.

שלושה, אמר — תמיד שלושה.

אנחנו נוכל ללכת בעצמנו — אמר גדעון.

היא חייכה אליהם באפילה אותו חיוך שליו ומאופק שעלה בשפתיה כשפגשו בה לראשונה בצל העצים ליד ביתו החשוך של יונתן וכשביקשו לעזור לה בבדידותה ובאבלה. הם הלכו ממנה לאיטם, מתנדנדים בראשונה הנה והנה חסרי־ישע ולא יודעים. הביטה אחריהם, וראתה כיצד הם מתקרבים זה אל זה, כיצד הם מניחים איש ידו על כתף רעהו. וכיצד הם הולכים בביטחון ברחוב האפל. החיוך שעל שפתיה לא היה מריר כלל וכלל, ולא היתה בפיה שום טענה כשחזרה ועלתה לבדה לחדרה.